

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Arnold Schunck, een wever die zich handhaafde

Arnold Schunck, de grondlegger van het Heerlense bedrijf, werd op 11 februari 1842 in Kettensis bij Eupen geboren. De combinatie Schunck en textiel is reeds van oude datum. Want uit een onderzoek van de vroegere gemeente-archivaris blijkt dat reeds in 1776 een „Tuchmacher Schunck” in Kettensis woonde¹.

Diens zoon, Nicola Severin Schunck (1799-1865), trad in de voetsporen van zijn vader en heeft daar ook de tol voor moeten betalen. Want hij stierf uiteindelijk aan stoflongen, een gevreesde weversziekte.

Nicola Severin Schunck had zes zonen, nl. Nicola, Wilhelm, Arnold, Severin, Joseph en Ludwig. Het liefst had vader Nicola ze alle zes in zijn eigen bedrijf gehad, waar zij dagelijks aan de weefgetouwen zouden zitten om handgeweven stoffen te vervaardigen. De werkelijkheid werd echter anders: Nicola, de oudste zoon, ging in Aken bij de textielfabriek Delius werken en had dus het „artisanat” vaarwel gezegd om zich te bekwamen in de gemechaniseerde weverij. Wilhelm vertrok naar Rusland, Arnold (de stamvader van de Heerlense vestiging) droomde van emigratie naar New Orleans, Ludwig wist niet wat hij eigenlijk wilde maar voelde er wel wat voor om met Arnold mee te gaan; alleen Joseph bleef met zijn vader trouw aan het handweefgetouw doorwerken.

De twistgesprekken thuis tussen vader en zoon Nicola over de voor- en nadelen van gemechaniseerde weverijen, deden Arnold besluiten om tijdens zijn verplichte „Wanderschaft” zelf uit te zoeken welke methode de beste toekomst had². Na de dood van zijn moeder (1858) barstte de bom. De balans die toen van het bedrijf werd opgemaakt, was vernietigend voor de zienswijze van vader

(2)

Signalement des Paß-Inhabers

1. Name *Johann Kaunitz Schunck*
2. Gewerbe *Waffenmacher*
3. Geburtsort *Wettweis*
4. Bisheriger Aufenthaltsort:
 - a) des Gefellen } *Wettweis*
 - b) des Vaters desselben } *Wettweis*
5. Religion *Katholisch*
6. Geboren am *11. februar 1842*
7. Größe *5* Fuß *3* Zoll
8. Haare *braun*
9. Stirn *breit*
10. Augenbraunen } *braun*
11. Augen } *braun*
12. Nase *stumpf lang*
13. Mund *mittel*
14. Zähne *gut*
15. Bart *—*
16. Kinn *breit*
17. Gesicht *ruhig*
18. Gesichtsfarbe *gelblich*
19. Statur *mittel*
20. Besondere Kennzeichen *Keine*

Unterschrift des Paß-Inhabers:

Johann Arnold Schunck

(3)

Königlich Preussische Staaten.

Wanderpassgültig auf *1 Jahr*

Nr 12

des Paß-Buchs.

15 Sgr.

incl. Stempel.

Da der nebenbezeichnete *Waffenmacher Johann*
Arnold Schunck aus
Wettweis, Kreis Eupen

Behufs der Bervollkommnung in seinem Gewerbe, auf
die Wanderschaft

in die k. k. Preuss. Provinz

zu gehen beabsichtigt, sich auch über den Besitz der nach
dem angeschlossenen Regulativ vom 24. April 1833

H *

Nicola en de oudste zoon vertrok daarom naar de fabriek in Aken, terwijl Arnold in zijn voornemen om weg te gaan door de bedrijfsresultaten bevestigd werd.

Hij vertrok naar Eupen, waar hij in het bedrijf van J.P. Fremereij de opleiding tot Meisterweber volgde. Op 17 april 1860 startte hij vanuit die plaats zijn „Wanderschaft”, die zou duren tot 5 november van dat jaar. Op zijn tocht (meestal te voet) kwam hij o.a. in Silezië (centrum van mechanische weverijen), Mannheim, München, Neurenberg, Berlijn en Hamburg, maar het resultaat was maar schamel. Al die maanden heeft hij slechts enkele weken zijn vak als handwever kunnen uitoefenen en een fabriek heeft hij alleen aan de buitenkant mogen bewonderen. De fabrikanten moesten nl. niets hebben van de Wanderburschen. Wellicht heeft deze afwijzende houding van de fabrikanten zijn afkeer voor alles wat fabriek heette veroorzaakt. Feit is dat hij tot aan zijn dood geweigerd heeft om ook maar één schot garen door een ijzeren machine te laten gaan en dat hij zijn houten handweefgetouw trouw gebleven is.

Na zijn terugkeer in Kettensis neemt Arnold zijn plaats weer in achter het weefgetouw in vaders werkplaats. In 1863 zijn de drie broers Nicola, Wilhelm en Arnold naar Rusland vertrokken, eerst Nicola en Wilhelm alleen; later gevolgd door Arnold en de echtgenote van Nicola met huisraad. Op aanraden van Delius had een Russische geldschietter Wilhelm gevraagd naar Rusland te komen, omdat men behoefte had aan een deskundig textiel-mecanicien die in staat was een spinnerij en weverij in te richten. Wilhelm wilde wel gaan, maar liever niet alleen. Arnold is alleen als begeleider van Nicola's echtgenote naar Rusland gegaan en keerde één jaar daarna terug in Kettensis.

In 1865 stierf vader Nicola. Joseph wilde het bedrijf wel voortzetten, maar zowel hij als zijn broers en zussen wisten dat het alleen mogelijk was als hij mechaniseerde en met stoomkracht ging werken. Om dat te bereiken had Joseph gespaard. Zijn mede-erfgenamen wilden hem dit geld niet ontnemen maar daardoor werd de verdeling van de nalatenschap wel moeilijk. Er waren immers wel vaste activa, een huis en werkplaats met verouderde toestellen, maar geen liquide middelen.

Toen Wilhelm in 1868 uit Rusland over kwam om te trouwen, werd de volgende oplossing gevonden: de broer Joseph zou eigenaar van weverij, huis en werkplaats in Kettensis worden. Hij zou aan elk der andere erven na vijf jaar 1000 Rijnlandse thaler betalen. Aan zijn broers zou hij nú een handweeftoestel geven en na die vijf jaar een vergoeding in natura, nl. door hem geweven stoffen. Dit onderscheid tussen de broers en de overige erven geschiedde omdat de mannen jarenlang gewerkt hadden zonder een andere vergoeding dan kost en inwoning.

Vader Nicola had het getij niet mee gehad, maar met zijn zoon Joseph ging het beter. Door éénwording van Duitsland in 1870 ont-

Arnold Schunck met zijn gezin. In het midden boven Peter Schunck, de chef van de tweede generatie in Heerlen.

De zogenaamde „Kupfermühle” in Hauset (B.).

stond er een grote opleving in de industriële activiteiten³. De weefnijverheid vond nieuwe markten. En Joseph heeft er ten volle van geprofiteerd, zodat hij na vijf jaar zijn verplichtingen aan zijn broers kon nakomen.

In 1866 vertrok Arnold met zijn broer Ludwig naar Hauset, waar zij in een leegstaande molen op de Geul (die Kupfermühle) hun kost probeerden te verdienen. Zij hadden geen middelen om garens te kopen en orders te financieren. Daarom gingen zij voor de industrie garens en stoffen verven en apprêteren⁴.

Tijdens zijn „Wanderschaft” was Arnold bevriend geraakt met een zekere Joseph Kops, die later naar New Orleans in de U.S.A. emigreerde. Tussen beiden ontstond een briefwisseling⁵ en Arnold voelde er alles voor zijn vriend naar Amerika te volgen. Joseph Kops wakkerde dat verlangen nog aan door jubelende mededelingen over alle mogelijkheden die een emigrant in de U.S.A. had.

Maar de droom vervaagde toen Arnold kennis maakte met Anna Küppers, met wie hij op 25 januari 1873 trouwde. In dat jaar kwamen de gelden en de stoffen uit de nalatenschap van vader Nicola tot hun beschikking. Anna vreesde echter dat het geld snel op zou zijn, als ze de beide broers hun gang liet gaan, temeer daar de situatie op de textielmarkt zich weer gewijzigd had. Vooral de grote produktiviteit van Eupen en Aken deed de textielindustrie van Verviers geen goed. Die bleef zitten met onverkochte voorraden, die na 1873 tegen afbraakprijzen op de markt werden gegooid. Arnold en Ludwig raakten hun geërfde stoffen dan ook aan de straatstenen niet kwijt.

Als op 31 oktober 1873 hun zoontje Peter geboren wordt, wordt de situatie kritiek. Arnold bezoekt in Vaals een verre verwant, de apotheker Knittel, om medicijnen te halen. Deze vertelt hem dat hij kruiden betreft van een priester uit Heerlen, die daar een weeshuis voor jongens gesticht heeft, waar hen meteen een beroep geleerd werd. Hij raadt Arnold aan contact op te nemen met deze priester (bedoeld is Mgr. Savelsbergh). Wellicht kan hij de jongens het vak van wever bijbrengen. Anna, die van kindsbeen af in het gaardeniersbedrijf van haar vader gezeten heeft, zou zeker wel met geneeskrachtige kruiden weten om te gaan en deze kunnen verpakken en verkopen. Helemaal enthousiast wordt het plan niet ontvangen. Anna vindt het idee het overwegen waard. Zij zag zichzelf die kruiden wel verkopen.

Er diende intussen iets te gebeuren. De voorraad stoffen moest aan de man gebracht worden. Besloten werd om stalen te knippen die aan kooplieden getoond moesten worden. En de St. Jozefmarkt te Sittard (19 maart) was daarvoor de aangewezen gelegenheid. Anna kende het koopmanstalent van haar jonge echtgenoot, dat omgekeerd evenredig was aan zijn vakkennis. En dus werd Ludwig aangewezen om als zijn helper mee te gaan.

19 Maart 1874 waren ze in Sittard, spraken met bijna iedere koopman maar verkochten niets. Zij konden niet opboksen tegen de

Situatie-schets van de eerste Schunck-vestigingen in Heerlen.

afbraakprijzen van de Belgische Vesdre-fabrikanten. Op aanraden van Anna gingen zij over Heerlen terug, waar zij een gesprek hadden met rector Savelsbergh over diens plannen. De rector wilde de zaak nog eens overwegen en zou hen over een paar weken bericht zenden.

Dat antwoord liet nogal op zich wachten en aangezien de situatie steeds nijpender werd, was Arnold steeds meer bezig met het idee naar zijn broers in Rusland te vertrekken. Anna en Ludwig voelden daar weinig voor. Wat zij van Wilhelm gehoord hadden was niet bepaald aantrekkelijk: hard werken om totaal ondeskundig en hardleers personeel tot wever op te leiden.

Dan zag Anna meer in het oorspronkelijke idee van Arnold om naar Amerika te emigreren. Daar immers waren zo waardevolle vaklieden als Arnold en Ludwig schaars, zoals uit de brieven van Joseph Kops bleek. Op 3 mei 1874 vroeg Arnold Schunck om inlichtingen over de overtocht van Antwerpen naar New Orleans. De firma Dixon antwoordde hem op 5 mei dat de kosten voor een overtocht tussendeks (de goedkoopste manier) voor een volwassene 160 Belgische francs bedragen en voor een zuigeling 15 francs. De overtocht zou 12 tot 14 dagen duren.

Eindelijk - nadat alle hoop op een bestaan in Heerlen was opgegeven - kwam er bericht van rector Savelsbergh. Men kwam tot een akkoord en de verhuizing naar de Schram (Willemstraat) in Heerlen werd bepaald op augustus 1874. Het bevolkingsregister van Heerlen weet te melden dat op 25 augustus 1874 Arnold met zijn vrouw Anna en zoontje Peter zich in Heerlen vestigden en wel in wijk A no. 112. Drie gedemonteerde weefgetouwen, balen stof en huisraad werden op karren van Hauset naar Heerlen vervoerd.

De oorspronkelijke winkel Schunck was niet meer dan een grote kamer, waar aan de ene kant de rollen stof op rekken lagen en aan de andere kant de kruidenafdeling was. Arnold hield zich bezig met de opleiding van twee weesjongens tot wever, terwijl Anna de winkel runde. De winkelomzet werd zo groot, dat de weefkamer van Arnold niet meer aan de vraag kon voldoen. Noodgedwongen moest men zelfs stoffen kopen bij de industrie in Aken en Mönchen-Gladbach.

Omwille van de weefactiviteit van Arnold werd van het gespaarde geld een klein boerderijtje met weiland in Schandelen gekocht, gelegen aan de beek. Hier kon Arnold zijn kettingen scheren, het geweven doek apprêteren en ter droging op ramen spannen.

In 1882 vertrok men van de Schram naar het Kerkplein waar men een oud huis had kunnen kopen. Deze plek was veel gunstiger omdat men nu aan de markt lag, die de boeren uit de omtrek aantrok. De zaken gingen zo goed, dat in 1894 het pand afgebroken werd en er een geheel nieuw en groter voor in de plaats werd gezet. De nieuwe winkel besloeg een oppervlakte van het Kerkplein tot aan de walmuur langs het Vlot. Als nieuwtje werd betonwerk toegepast en kwamen er grote etalages met spiegelruiten.

Het succes van Schunck in Heerlen is terug te voeren op een aantal

Oude situatie: naast de kerktoren het huis van apotheker Knittel.

Latere situatie: het winkelpand van Schunck.

Het oude maakt plaats voor het nieuwe.

Boven:

De oude panden Schunck met het daarachter liggende confectie-atelier staan nog overeind.

Beneden:

Gezicht vanuit de andere kant in de richting van Bongerd en Oranje Nassaustraat.

factoren: allereerst was de relatie tussen de echtelieden van belang. Arnold, de vakman, was helemaal geen verkoper. Dit gebrek werd door zijn vrouw Anna méér dan gecompenseerd. Vervolgens dient men te beseffen dat de kinderen - zodra ze de school verlaten hadden - actief in de winkel meehielpen. En ten slotte heeft de groei van Heerlen door de steenkoolexploitatie ook meegeholpen. Eind vorige eeuw, begin deze eeuw, moest reeds verkooppersoneel van buiten de familie worden ingezet. Zoals toen gebruikelijk was, was dit personeel intern.

Nog voor Arnolds dood (1905) werd het éénmansbedrijf omgezet in een vennootschap onder firma: Arnold zelf heeft zich de laatste jaren van zijn leven toegelegd op het ontwerpen van nieuwe stoffen, waardoor hij de band met het „artisanat” bleef behouden, ook al was de firma Schunck zelf niet meer actief op dat terrein. De laatste twee weefgezellen waren dakdekker geworden en de vrijgekomen ruimte van de weefkamer was ingenomen door kleermakers die van de gekochte stoffen kleding voor mannen vervaardigden, niet alleen op maat maar ook in confectie - iets nieuws voor Heerlen.

Het succes van de firma is ook af te leiden uit de verschillende panden die in de loop der tijden betrokken werden. Zoals reeds gezegd startte men in de huidige Willemstraat (zie tekening). In 1882 vertrokken Anna en Arnold Schunck naar het Kerkplein, waar zij een oud pand kochten. In 1894 werd achter dat pand een nieuw opgetrokken, waarna de oude winkel van 1882 afgebroken werd en vervangen door een nieuwe. In de loop der tijd is men erin geslaagd alle panden ten westen van de kerk tot aan het Vlot aan te kopen, zodat in 1934 daar ter plekke het glaspaleis gebouwd kon worden.

P.J.A. Schunck.

NOTEN:

1. L. v. Hommerich, Aspecten uit het Heerlens zakenleven 1870-1900. De textielhandel Schunck. In: De Maasgouw 1951, 55-58.
2. Om de „Meisterprüfung” als wever te maken was men verplicht op „Wanderschaft” te gaan. Daarmee zou men immers zijn kennis kunnen vervolmaken. Men kreeg daartoe een „Wanderpass” die men door de politie van de verblijfplaats moest laten afstempelen, terwijl men tevens het volgende reisdoel met de geplande reisduur moest vermelden.
3. Kettens behoorde op dat moment tot Duitsland. Na de eerste wereldoorlog pas ging het deel uitmaken van België.
4. Arnold had het apprêteren geleerd bij Fremereij, die als bij-activiteit stofontwerpen voor derden maakte.
5. Bewaard gebleven in familie-archief Schunck.

Johann Arnold Schunck
1842-1905

Jesus! † Maria! † Joseph! † Pancratius!

Die Frömmigkeit hat die Verheissung dieses und
des zukünftigen Lebens. (I Tim. 4, 8.)

Zum christlichen Andenken
an den wohlachtbaren Herrn:

Johann Arnold Schunck,

Mitglied des Vereins des hl. Vincenz von Paul und der
Erzbruderschaft der hl. Familie.

Der theure Verstorbene wurde geboren
den 11. Februar 1842 zu *Kettenis*, ver-
mählte sich den 28. Januar 1873 mit der
wohlachtbaren *Anna Maria Küppers*
und starb sanft und gottergeben, mehr-
mals gestärkt durch den Empfang der
hl. Sakramente, am 15. Oktober 1905 zu
Heerlen. 6 Kinder, von denen 2 in's Klos-
ter traten, 1 Schwiegertochter und Enkel
trauern am Sarge ihres lieben Vaters und
Grossvaters.

Im Leben des theuren Verstorbenen
ragen besonders hervor seine Gottesfurcht
und Frömmigkeit, sein lebendiger Glaube
und seine Gewissenhaftigkeit in der Er-
füllung aller Pflichten. Darum wird sein
Andenken im Segen bleiben.

Die trauernden Angehörigen empfehlen
die liebe Seele des theuren Dahingeschie-
denen dem hh. Opfer der Priester und dem
frommen Gebete der Gläubigen, damit sie
desto eher zur Anschauung ihres Schöp-
fers gelange und ruhe im ewigen Frieden.

Jesus, sanftmüthig und demüthig von Herzen, mache mein
Herz dem deinigen gleich. (300 Tage Ablass.)

Süsses Herz Jesu, gib dass ich Dich immer mehr und
mehr liebe. (300 Tage Ablass.)

Peuners & Co., Heerlen.

De bezoldiging van de pastoors van Heerlen en Voerendaal (1794)

Het navolgende artikel van dr. W. Munier behandelt een merkwaardig verschijnsel uit de Heerlense geschiedenis, namelijk het personaat. Zoals in vele plaatsen mocht ook in Heerlen vóór de Franse Revolutie de landsheer de pastoor benoemen. De pastoor van Heerlen hoefde echter, anders dan veelal gebruikelijk, niet zelf in Heerlen te wonen en te werken. Zo'n niet-residerende pastoor werd „persona” genoemd. Hij kreeg de inkomsten die aan de pastoor toegewezen waren (tienden, opbrengsten van land e.d.), maar had ook een aantal plichten: hij moest een plaatsvervangend priester benoemen, die in de parochie de zielzorg moest uitoefenen. Deze plaatsvervanger heette „vicarius perpetuus”, werd echter vaak „pastoor” genoemd. De persona moest zijn vervanger van een behoorlijk inkomen voorzien, de „congrue portie”. Afhankelijk van de plaatselijke omstandigheden kon hij ook andere kerkelijke functionarissen benoemen, zoals uit het nu volgende artikel zal blijken.

E. Ramakers

Zoals ik in een vorige bijdrage over de benoeming van Dionysius Penners tot pastoor van Heerlen in den brede heb uiteengezet¹, vond de ingewikkelde benoemingsprocedure die in zwang was gekomen, haar bekroning in een resolutie van de Raad van State van 20 augustus 1792². Bij die gelegenheid werd de benoeming van Penners tot pastoor van de Sint Pancratius een feit. Betreffende zijn bezoldiging werd toen geen beslissing genomen. De Raad van State behield zich voor een „nadere dispositie” te zijner tijd te nemen „*zonnopens de bediening van het personaatschap van Heerlen waarvan wijlen voornoemde pastoor Morees onder het genot van f. 150,- jaarlijksch zijn leven lang had gejouisseerd (= genoten) als omtrent de f. 60,- door denselven voor huyshuur in gevolge een vorige vergunning aan zijne predecesseurs genoten*”. Dat was conform een enkele dagen tevoren uitgebracht rapport van een commissie uit de Raad van State zelf, waarvan de strekking was dat het vooralsnog beter was geen beslissing te nemen, maar eerst het advies af te wachten van de rentmeester der domeinen Willem Hendrik van Panhuys³, die belast was met het beheer van de geestelijke goederen, waaruit een eventuele bezoldiging van de pastoor gefinancierd zou moeten worden.

De heren waren overigens van mening geweest, dat de zaak van de bezoldiging van de pastoor van Heerlen nogal duidelijk lag. Zij hadden verwezen naar een resolutie van de Staten Generaal van 18 augustus 1707⁴, waarbij de inkomsten verbonden aan het personaatschap van Heerlen weer onder het beheer werden gebracht van de rentmeester van de geestelijke goederen⁵, die ze moest bestemmen tot onderhoud van de gereformeerde godsdienst, onder voorwaarde dat daaruit 60 rijksdaalders zouden worden afgezonderd voor degene die de bediening van de parochie Heerlen zou waarnemen. Dat waren dan ook exact de 150,- gld. holl., die pastoor Morees had genoten. Dat wisten de heren van de commissie ook. Zij meenden nochtans te weten, dat uit heel de structuur van het personaatschap voortvloeide, dat de persona niet in Heerlen behoefde te resideren en dat het bijgevolg helemaal geen verplichting was „aan diegeen, die tot Pastoor te Heerlen zal worden aangesteld, de gemelde f. 150,- wederom voor de bediening van het meergemeld personaat” toe te wijzen. Men zou het bedoelde bedrag gewoon in kas kunnen houden, omdat het personaatschap van Heerlen beschouwd kon worden als een „eenvoudig beneficie, waaraan geen diensten zijn geannexeerd”. Soortgelijke overwegingen golden ook voor de f. 60,- huishuur, die pastoor Morees jaarlijks was uitbetaald. De overheid was beslist niet verplicht op te komen voor de behuizing van roomse pastoors. Dat er in Heerlen desondanks iets dergelijks gebeurd was, was terug te voeren op een resolutie van de Raad van State, die op 15 februari 1715 aan de toenmalige pastoor⁶ van Heerlen de gunst had verleend zijn leven lang te profiteren van een jaarlijkse bijdrage van f. 60,- voor zijn huishouding, welke gunst per abuis zonder nadere resolutie in 1749 voor zijn opvolger pastoor Morees was gecontinueerd. „Uit dien hoofde en dewijl ook nergens het gemeene Land iets tot het onderhoud der woningen van Roomsche Pastoors contribueert, of in plaats van dien iets voor huyshuur betaald, Haar Ed. Mog. alsmede geen rede zien, waarom bij de tegenwoordige vacature in de Pastoorsplaats te Heerlen het genot van de voors. f. 60,- voor huyshuur niet zoude komen te cesseeren (= vervallen)”.

Het hier bedoelde beginsel aangaande de huishuur zal in zijn algemeenheid wel van gelding zijn geweest. Wel vraagt men zich af, waarom een dergelijke vergissing dan toch maar gedurende zoveel jaren gecontinueerd was, wanneer er in het onderhavige geval geen bijzondere factoren in het spel waren geweest. Minder to the point waren de gedachten, die de heren ten beste gaven over het „eenvoudig beneficie”, als hoedanig het personaatschap van Heerlen beschouwd zou kunnen worden. Zij hadden de klok horen luiden, zonder te weten waar de klepel hing. De heren bleken onvoldoende op de hoogte te zijn van de ingewikkelde structuur van het personaatschap en de verplichtingen die er uit voortvloeiden. Het was daarom een wijs besluit een beslissing uit te stellen om het advies van iemand die ter zake wel voldoende deskundig was, te kunnen inwinnen.

Zo'n deskundige was zonder twijfel rentmeester Van Panhuys. Deze had zich qualitate qua al verschillende malen moeten bezig houden met dit soort zaken en hij beschikte over uitgebreid materiaal betreffende de vele problemen die er mee samenhangen⁷. Zo had hij in 1774 van advies gediend ten gunste van de pastoors van Margraten, St. Geertruid en Borgharen, met als gevolg dat de kapittels van O.L. Vrouw in Aken en van Sint Maarten in Luik evenals de abdis van Susteren als geestelijke tiendheffers op de genoemde plaatsen verplicht werden f. 400,- per jaar uit de opbrengst van de tienden te reserveren voor het onderhoud van de pastoors⁸. Van Panhuys had zich in zijn advies laten inspireren door een zeer uitvoerig stuk van de juridische en theologische faculteiten van de universiteit van Leuven, uitgebracht op 4 november 1750 naar aanleiding van soortgelijke kwesties met betrekking tot pastoors in Oostenrijks Henegouwen. In dat stuk kwamen allerlei juridische specialisten, in het bijzonder een beroemdheid als Zeger van Espen⁹ aan het woord, die licht konden verschaffen over kwesties die verband hielden met het personaatschap van Heerlen en de daaraan verbonden personaatsdienden. Wat dit personaatschap zelf betrof beschikte Van Panhuys over een memorandum, dat al in 1663 door de toenmalige persona¹⁰ aan de Staten Generaal was gepresenteerd, en een soortgelijk stuk, dat pastoor Morees in 1780 had ingediend. Hij was zelf al op 28 december 1778 benaderd om van advies te dienen op een verzoek van Michiel Crous, pastoor van Voerendaal¹¹, die zich kort tevoren¹² tot de Raad van State had gewend met een dringend beroep om maatregelen ter verbetering van zijn financiële positie. De pastoor had zich daarbij laten leiden door de boven genoemde maatregel van 1774 en had ook om een bedrag van f. 400,- gevraagd, om het even waar het vandaan moest komen, omdat het hem onmogelijk was geworden aan zijn normale verplichtingen te voldoen te midden van een arme en veelal armlastige bevolking. Hij besefte toen nog onvoldoende, dat de Staten Generaal zelf als opvolgers van de hertogen van Brabant het personaatschap van Heerlen te vergeven hadden en bijgevolg konden worden aangesproken om in het onderhoud van de pastoors van Heerlen en Voerendaal te voorzien¹³. Ook Van Panhuys had in dit stadium nog geen zicht verworven op deze samenhang en hij was er niet uitgekomen, ook niet nadat hij bij verschillende instanties te rade was gegaan. Pastoor Crous had zelf op een gegeven ogenblik zijn verzoek ingetrokken, omdat hij bevreesd was geworden, dat de last zou worden afgewenteld op zijn parochianen en dit repercussies teweeg zou brengen¹⁴. De pastoor had het daarbij niet laten zitten, maar was in het voorjaar van 1792 met een nieuw rekwes¹⁵ op het toneel verschenen, waarin hij als vrucht van zorgvuldig onderzoek alle mogelijke informatie wist te verschaffen over het karakter van het personaatschap van Heerlen en de verplichtingen die er op rustten om in het onderhoud van de pastoors van Heerlen en Voerendaal

te voorzien. Op 2 mei 1792 had de Raad van State een beroep gedaan op Van Panhuys om daarover van advies te dienen¹⁶ en op 16 augustus gebeurde hetzelfde met betrekking tot de vraag aangaande de pastoor van Heerlen¹⁷.

Van Panhuys heeft er royaal de tijd voor genomen. Hij kwam eerst ruim een jaar later tot een standpuntbepaling, die hij neerlegde in een uitvoerig schrijven van 28 oktober 1793¹⁸. Het handelde voorlopig slechts over de bezoldiging van pastoor Penners van Heerlen. De daarin neergelegde beschouwingen liepen uit op conclusies die diametraal tegenover die van de commissie uit de Raad van State stonden. Van Panhuys was zich daarvan ten volle bewust en nam daarom de van die zijde geuite bedenkingen tegen het continueren van de beide toelagen, die pastoor Morees had genoten, tot uitgangspunt. Hij bediende zich vooral van het memorandum van 1663, waarin het personaat was omschreven als „*een vrij en liber beneficie en digniteit niet subject weesende eenige last, officie of geestelijke bediening in de kerk van Heerlen of elders*”, dat wil dus zeggen, dat aan dit beneficie geen verplichtingen verbonden waren. Daaraan werd toegevoegd, dat de z.g. persona niet in Heerlen behoefde te resideren, maar zich kon vestigen waar hij maar wilde. Voor Van Panhuys was het uiteraard duidelijk, dat de heren van de Raad van State zich bij het bepalen van hun standpunt hierop hadden gefundeerd bij hun conclusie, dat het personaatschap niet behoefde te worden verleend aan de pastoor van Heerlen. Hij daarentegen was de mening toegedaan, dat de bediening van het pastoraat in Heerlen wel degelijk verband hield met het personaatschap en hij gaf zich alle moeite om de band tussen beide te verduidelijken.

Tot het personaatschap behoorden immers, zoals hij het uitdrukte: „*twee geregtigheden te weten: het regt tot collatie (= vergeving) van de pastorije of cure tot Heerlen, mitsgaders van de custerije aldaar; item de collatie van de pastorije te Voerendaal; item van de capelle en custerije tot Welten; item van de capellanien van Onse Lieve Vrouwe en van Sint Matthijs in de voors. kercke tot Heerle en van de capellanien van het Heilig Kruis en van O.L. Vrouwe in de voors. kercke tot Voerendaal*¹⁹, en ten tweeden in de geregtigheid van te ontfangen en te genieten tot sijnen behoefte de thienden onder Heerle en Welte, dewelke den doenmaligen en alle voorgaande personaten gewoon zijn geweest in het geheel ten hunnen behoefte te verpagten”. Tot zover scheen het betoog de heren van de Raad van State in het gelijk te stellen. Van Panhuys liet echter een uitvoerige beschouwing volgen, waarvan de gegevens ontleend waren aan de beroemde Van Espen en diens *De Jure ecclesiastico universali*, om aan te tonen dat als gevolg van een ontwikkelingsproces van enkele eeuwen de persona niet meer dezelfde behoefde te zijn als de pastoor, maar dat op eerstgenoemde, juist omdat hem het genot van de inkomsten aan het hem verleende beneficie toekwam, de verplichting rustte om op een redelijke manier op te komen voor het levens-

onderhoud van degene die met de pastorale bediening belast was als zijn vicarius. De juristen spraken daarbij over de z.g. portio congrua en rekenden daartoe alles wat nodig was om de vicarius in staat te stellen zijn taak goed te verrichten²⁰. Uitdrukkelijk werd door een man van gezag als Van Espen „*de besorginge van eene bequame woning aan zodanig pastoor of vicario*”, gerekend. Van Panhuys trok daaruit voor Heerlen zijn conclusies en stelde, dat de z.g. personaatstienden van Heerlen altijd belast waren geweest met de zorg voor het onderhoud van de pastoors van Heerlen en Voerendaal, welke kerken onderling nauw verbonden waren. Ter adstructie wees hij er tenslotte op, dat dit beginsel in de praktijk ook door de autoriteiten in Den Haag was aangehangen, zoals onder meer juist bleek uit de resolutie van de Staten Generaal van 18 augustus 1707, waar de heren van de Raad van State zich al te gemakkelijk van af gemaakt hadden. Het gehele betoog vatte hij samen in de stelling: „*Zijnde het buiten alle bedenckinge, dat evengelick aan Haar HoMo als representeerende de herthogen van Brabandt en Limborg, voortijds gecompeteert heeft de collatie van het beneficie of digniteit van personaat van Heerlen, soo ook alsnu aan HEdele Moogende, alleen uijt hoofde van het besit der goederen en thierendens tot het personaatschap behoort hebbende, is competeerende de collatie van de twee pastorijen van Heerlen en Voerendaal, dewelke als vicarii perpetui van het personaat altoos door HaarHoMo of door UEMo²¹ zijn worden aangestelt, sijnde deese twee ook de eenigste Roomsche Pastooren, dewelke in deese quartieren direct haar commissie en aanstelling van UEMo ontfangen*”, uit welke stelling hij nu de conclusie trok dat de Raad van State diende op te komen voor het onderhoud van de pastoor van Heerlen. De pas benoemde pastoor Penners had dus recht „op de continuatie van f. 150,- bij resolutie van 1707 toegezegd en door beide voorgangers genoten” en bijgevolg diende hij geautoriseerd te worden om dit bedrag „*soo voor het reets vervalte als nog lopende jaar en voor het vervolg jaarlijcx te betaalen en in reekeninge te brengen*”.

De kous was daarmee voor hem niet af. Hij liet nog een hele beschouwing volgen om duidelijk te maken, dat men er op deze manier toch wel erg goedkoop van af kwam. Het mocht dan waar zijn, dat vorige pastoors niet meer hadden gekregen, er was nooit rekening gehouden met de voortdurend gestegen lasten en net zo min met de omstandigheid dat de pastorale bediening in Heerlen steeds moeilijker en veeleisender was geworden. Hoewel vroegere pastoors al sedert het begin van de eeuw het genot van de pastorale goederen kwijt waren geraakt, hadden zij nog een tijd lang kunnen profiteren van de erfpacht van een aantal landerijen, die successievelijk verloren waren gegaan. Het aantal parochianen was echter sindsdien zeker met de helft toegenomen. Zo was ook de prijs van de levensmiddelen verdubbeld, terwijl de waarde van het geld zeker met een derde was teruggelopen. Daar stond tegenover dat de inkomsten

van het personaatschap voor belanghebbenden aanzienlijk gestegen waren. Van Panhuys becijferde dat op het viervoudige en hij kon het weten. Alleen al sinds het jaar 1758, zo rekende hij voor, was de gemiddelde opbrengst per jaar van f. 800,- tot f. 2438,- toegenomen. Daar kon dus best wat van af zonder ook maar enigszins de reservering van het leeuwendeel van de inkomsten voor de gereformeerde eredienst door de resolutie van 1707 in gevaar te brengen.

Hij vond het dan ook vanzelfsprekend, dat op zijn minst de f. 60,- er bij zouden komen. Pastoor Penners was daar gewoon van uit gegaan, toen hij de pastorie weer betrokken had. Natuurlijk was het waar, dat deze f. 60,- in 1715 als een persoonlijke gunst waren toegekend aan de toenmalige pastoor voor de duur van zijn leven met de bedoeling hem langs die weg enige hulp te bieden bij de financiering van het noodzakelijk herstel van de bewuste pastorie, maar ook pastoor Morees had deze ondersteuning genoten en voor de huidige pastoor zou de continuering er van dringend nodig zijn. Hij zou met beide bedragen en „*de modique termijnen*”²² of *milddadige giften*”, die er bij kwamen, toch al moeite genoeg hebben om rond te komen, en niet in staat zijn om bijvoorbeeld de hoognodige reparatie aan daken en muren van zijn pastorie te doen uitvoeren²³. Op bijdragen van zijn parochianen behoefde hij nauwelijks te rekenen, want die hadden inmiddels goed door gekregen, dat het onderhoud van hun pastoor ten laste van de tiendheffer moest komen en het totaal van vrijwillige gaven was steeds minder geworden. De sterke toename van het aantal parochianen en de daarmee steeds groter geworden omvang van het werk maakten eigenlijk een tweede kapelaan onontbeerlijk²⁴, maar de salariëring daarvan was geheel en al problematisch. Hij voegde er nog aan toe, dat ook Voerendaal in de beschouwing betrokken diende te worden, maar omdat hij daarover op korte termijn dacht te rapporteren, wilde hij daarop nu niet nader in gaan. Wel wilde hij nu al kwijt, dat het hoog tijd werd om de pastoors van de twee parochies te bevrijden van een vernederende afhankelijkheid van hun parochianen. Zij hadden recht op een behoorlijke tegemoetkoming en zij verdienden die ook vanwege de vaderlandslievende houding, die zij tijdens de onlusten van voorbije jaren aan de dag hadden gelegd en die gekenmerkt was geweest door „*de overtuigendste blijken van haar aankleeven aan haare wettige overigheid en de gevestigde constitutie van den Landen*”²⁵.

Beide parochies hadden met resp. 2700²⁶ en 1300²⁷ communicanten de hoogste aantallen parochianen van alle parochies in het Land van Valkenburg. De meeste pastoors, met uitzondering van die van Valkenburg, genoten inkomsten vanwege geestelijke tiendheffers. Dat de positie van een aantal onder hen een wezenlijke verbetering had ondergaan, was onder meer toe te schrijven geweest aan de bemoeienis van de overheid in Den Haag. Het zou in dit licht gezien een vreemde indruk maken, als zij zelf verstek zouden laten gaan, nu

het ging om de twee enige plaatsen waarvoor zij zelf als tiendheffers verantwoordelijkheid droegen²⁸. De Staten Generaal hadden zich trouwens al lang in die richting vastgelegd door de resolutie van 18 augustus 1707. De inkomsten en renten uit de personaatsienden van Heerlen waren ruimschoots toereikend voor het onderhoud van de gereformeerde religie²⁹, zodat er voldoende overbleef om ingezet te worden „ten nutte en tot ontlastinge van de ingezetenen van twee zoo talrijke en uitgestrekte gemeenten”.

De strekking van het geheel was duidelijk gericht op een verhoging van de twee tot nog toe voorziene toelagen. De rentmeester hield zich echter geheel op de vlakke en onthield zich er van de hoogte van die verhoging vast te leggen. Hij zal wellicht voor zichzelf verband hebben gelegd met het tweede rapport, dat hij conform een daartoe op 2 mei 1792 ontvangen opdracht bijna gelijktijdig aan het uitwerken was en waarin hij van plan was duidelijke cijfers te noemen.

Dit tweede rapport presenteerde hij op 9 november 1793³⁰. De basis er voor vormde het tweede rekwes van pastoor Crous van Voerendaal. Was diens eerste rekwes niet veel meer geweest dan een noodkreet van een geplaagd pastoor, die voor taken stond die hij op zijn eentje niet aan kon, terwijl er ook geen middelen waren om op een behoorlijke manier rond te komen, laat staan een kapelaan of assistent te financieren, het tweede rekwes kreeg het karakter van een juridisch goed onderbouwde bewijsvoering, dat hem als pastoor een behoorlijk onderhoud toekwam uit de gelden die binnen zijn parochie, de moederkerk van die van Heerlen, in de loop der tijden bijeengebracht waren en die samen de materiële inhoud vormden van het personaatschap van Heerlen. Het rekwes begon dan ook met een plechtige aanhef, die de strekking van de inhoud goed doet uitkomen: „*Memorie voor Michiel Crous, Roomsche Pastoor van Voerendaal, ressort der Hoofdbancke Heerlen, dienende om te beweerden de gegrondheyt van zijne intentie en verzoek in materie van competentie aan de Edel Moogende Heeren van de Raad van Staat gedaan*”. Hij liet er een betoog op volgen, dat geïnspireerd was op schriftteksten als: Qui altari servit de eo vivit; dignus est operarius mercedes sua, maar vooral gelardeerd met talrijke citaten uit werken van beroemde juristen, waarbij opnieuw Van Espen de kroon spande, om daarmee alle mogelijke facetten van een personaatschap te belichten. Hij liet er een analyse van de resolutie van 18 augustus 1707 op volgen, waarin hij nog nadrukkelijker dan Van Panhuys had gedaan naar voren bracht, dat de daarmee voorgeschreven reservering van de goederen en inkomsten uit het personaatschap van Heerlen voor het onderhoud van de gereformeerde godsdienst niet bedoeld was om de roomse pastoors van Heerlen en Voerendaal van alle onderhoud te beroven. Hij blijkt er ook goed van op de hoogte te zijn, dat de baten uit deze bron afkomstig in de loop der jaren steeds waren toegenomen, zodat er ruimschoots voorhanden was om aan het

gedane verzoek tegemoet te komen. Met verve zette hij uiteen, dat de bezitter van deze tienden, de Hoogmogende Heren zelf, de verplichting waren aangegaan deze last op zich te nemen: „*want al is het, dat HHoMo voorbeenen den Roomschen godsdienst afgeschafft hadden*³², *zo is evenwel denselven naaderhand bij den tractaat van Nimwegen in de drie Landen van Overmaze hersteld geworden*”. Hoe hij dit op de bepalingen van de vrede van Nijmegen meende te kunnen terugvoeren is niet duidelijk³³. Wel sprak hij hier een in katholieke kring wijd verbreide mening uit, dat de onmiskenbaar toleranter houding van de overheid binnen de Staatse partage van de Landen van Overmaas na het Franse intermezzo van 1672-1678³⁴ toegeschreven moest worden aan wat de Republiek der Verenigde Nederlanden toen met de mogendheden was overeengekomen.

Voor Crous was het duidelijk, dat het Staatse bewind bij het herstel van de roomse godsdienst de verplichting op zich had genomen voor het onderhoud van haar bedienaren te zorgen. Voor Voerendaal boden daartoe de personaatstienden ruimschoots de mogelijkheid. Deze waren ontstaan in de tijd, dat er nog geen parochie Heerlen was geweest. Eerst veel later was de parochie Heerlen van die van Voerendaal afgescheiden, waarmee het vanzelfsprekend was, dat beide moesten profiteren van wat in haar midden was opgebouwd. Aan het eind van zijn betoog waagde pastoor Crous het om concreet te worden en een bedrag te noemen. Hij dacht daarbij aan een behoorlijk levensonderhoud niet alleen voor zichzelf, maar ook voor een kapelaan, die dringend nodig bleef, „*zoodat in de actueelen tydsomstandigheden den Suppliant om eenen Capelaen te houden en eenigsints met decencie te kunnen leeven, ten minsten eene somme van zes hondert guldens Hollandsch van nooden heeft*”.

In zijn advies bouwde Van Panhuys een soortgelijke betoogtrant op, waarvoor hij met volle handen putte uit het materiaal, dat hij in zijn archief bewaarde. Daarin bevond zich het hierboven genoemde materiaal alsook de tekst van het eerste rekwest van pastoor Crous, nu aangevuld met zijn tweede en met het advies dat de commissie uit de Raad van State over de bezoldiging van pastoor Penners had uitgebracht. Geen wonder dat de samenhang tussen de zaak van Heerlen met die van Voerendaal nu nog beter uit de verf kwam.

Het is niet nodig ook dit betoog stap voor stap te gaan volgen. Het lijkt voldoende er op te wijzen, dat de centrale stelling nu kernachtig luidt, „*dat de thiendens volgens de canoniquen regten, de reeden en billijkheid, en volgens de intentie van diegeene, die de thiendens geven en verschult zijn, eigentlijk en primordelijk gedestineert zijn geweest tot onderhoud van diegeene, dewelke de geestelijke of pastorale functien zijn doende*”. Concreet zit hij wat het personaatschap van Heerlen betreft geheel op de lijn van pastoor Crous. Omtrent de resolutie van 1707 heet het dan ook „*dat bijaldien, in den tijd, wanneer de exercitie van den Roomschen godsdienst uijt hoofd van eene absolute noodsaakelijkheid*³⁵ *wederom opnieuw binnen deesen*

Landen wierdt ingevoerd en gepermitteert, de incomsten der geestelijke goederen en thiendens tot het een en ander toerijkende sijn geweest, om uijt den overschot dier goederen, oorspronkelijk aan de respectieve roomse pastooren, dewelke op geene andere wijze nog ten laste van andere thiendebeffers van eenige de minste competentie of onderhoudt konden worden voorsien". Ter adstructie van dit alles wijst hij nog op wat enkele jaren eerder tussen de Republiek en de Keizer van Oostenrijk bij het verdrag van Fontainebleau was overeengekomen³⁶, namelijk dat de pastoors in de nieuw aangevorven gebieden in het genot van hun pastorale inkomsten zouden blijven³². Het zou toch een vreemde indruk wekken, wanneer deze pastoors er beter aan toe zouden zijn dan anderen, die zich gedurende lange tijd trouwe landsdienaars hadden getoond. Daarom besloot hij: *„Alle nadeelige impressie soude worden weggenoomen door de besorginge van een behoorlijk onderhoud aan de respectieve Pastooren ten laste van diegeene, die daartoe nae regten verpligt en gehouden sijn, en waartoe de weg soude gebaant worden door de eventueele dispositie van UEM ten opsigte van de suppliant en den Pastoor van Heerlen".*

Na een uitvoerig betoeg om dit alles voldoende te onderbouwen eindigde Van Panhuys zijn pleidooi met een beginsel, dat de Hoge Raad van Brussel voor de Oostenrijkse Nederlanden voor dit soort zaken hanteerde, waarbij de uitgestrektheid van een parochie en het aantal parochianen beslissende factoren waren. Hij vond dit alleszins redelijk en verklaarde bijgevolg, dat met dit beginsel voor ogen de toelagen voor de pastoor van Heerlen *„op eene gemodereerde somme van f. 600,- en voordie van Voerendaal op een somme van f. 500,- Holl. jaarlijx"* zouden kunnen komen. Onder deze bedragen zou dan voor beiden een bedrag gerekend kunnen worden van f. 100,-, die de pastoors van Heerlen en Voerendaal waren toegekend uit z.g. bankpenningen van de schepenbank Heerlen, zoals hem al eerder duidelijk was geworden³⁸. Bij een jaarlijkse opbrengst van de tienden, die geschat kon worden op f. 2400,- tot f. 2500,-, zouden dan f. 900,- voor dit doel uitgetrokken moeten worden. Hield men er rekening mee dat al lang de bedragen van f. 150,- en f. 60,- voor Heerlen waren uitbetaald, dan zou dit een lastenverzwaring van slechts f. 690,- betekenen. Dat zou ruimschoots opwegen tegen de voordelen, die men er mee zou kunnen bereiken, te weten vooral de rust bij alle betrokkenen. Mocht men menen dat hij met dit voorstel met zichzelf in strijd kwam, omdat hij in gevallen als van Margraten en Sint Geertruid steeds f. 400,- had bepleit en beëindiging van een soortgelijke toelage van f. 100,- die ook deze pastoors genoten, dan was ook daarvoor een argument te ontlenen aan de aantallen parochianen. Een bedrag van f. 400,- had voor parochies met 7 à 800 communicanten ruimschoots voldoende geacht. De genoemde bedragen voor de pastoors van Heerlen en Voerendaal met hun talrijke parochianen leken hem alleszins redelijk en vanuit de verplich-

tingen, die op het patronaatschap rustten, alleszins verantwoord. De schepenbank van Heerlen zou nauwelijks bezwaar kunnen maken tegen de continuering van een bestaande toestand, omdat deze op geheel vrijwillige basis was aangegaan en hem nooit gebleken was, dat men daaronder uit wilde. Bij aanvaarding van het voorstel zouden „de ingesetene ieder in het particulier ontlast sijnde van het precair onderhoud van haare Pastooren” niets anders dan volop content kunnen zijn.

Dit duidelijk en krachtig pleidooi heeft inderdaad bij de heren van de Raad van State zijn werk gedaan. Zij hebben er wel royaal de tijd voor genomen om tot een besluit te komen. Eerst op 7 april 1794 vaardigen zij een resolutie uit waarbij geheel conform de voorstellen, door Van Panhuys in zijn beide adviezen van 28 oktober en 9 november 1793 neergelegd, werd vastgesteld dat de pastoor van Heerlen f. 500,- per jaar zou ontvangen uit de personaatstienden met behoud van de f. 100,- die hij uit de bankkas ontvangen had, terwijl aan zijn collega van Voerendaal eveneens uit de personaatstienden een bedrag van f. 400,- werd toegewezen, eveneens met behoud van de f. 100,-, die hem uit de bankkas toekwam³⁹. Pastoor Penners nam de volledige tekst van de resolutie op in zijn dagboek. Het was dan ook een belangrijk besluit, niet alleen voor hemzelf maar ook voor zijn opvolgers, want met deze resolutie werd voor de beide pastoors zonder enige beperking in de tijd voor het eerst sinds het begin van de Staatse overheersing een behoorlijk onderhoud mogelijk gemaakt. Pastoor Penners en zijn collega hebben er niet lang van mogen profiteren. Op 24 september 1794 deden de Fransen hun intrede in Heerlen, waarmee het eind van het Staats bewind werd ingeluid en een periode van grote onzekerheid en van zware beproevingen een aanvang nam⁴⁰. Daar was de onzekerheid op financieel gebied, die voor Penners volgde, er maar een van⁴¹.

W.A.J. Munier

NOTEN

1. Zie mijn artikel: De benoeming van Dionysius Penners tot pastoor van de Sint Pancratius in Heerlen in 1792, in: Het Land van Herle, 32 (1982), 1-15; 25-36; 53-64.
2. Zie ARA, Archief van de Raad van State, inv.nr. 376, ff. 1100^v-1101.
3. Omdat deze bijdrage een voortzetting vormt van de onder aant. 1 genoemde reeks artikelen verwijs ik voor biografische gegevens betreffende de ook daar regelmatig genoemde personen naar de daar geplaatste noten.
4. ARA. Archief van de Staten Generaal, inv.nr. 3362, f. 223^v.
5. In de jaren 1689-1707 was dat niet het geval geweest. Het personaatschap van Heerlen was in die jaren in het bezit van een Fransman, een zekere abbé Jean Grousseau of Groussou, die het tot aan zijn dood in 1707 behield; zie over hem E.P.M. Ramakers, Pastoraal in Schaesberg in de zeventiende eeuw, in: Het Land

van Herle, 33 (1983), 71^v en noot 50. Waarom aan hem het personaatschap werd verleend heb ik niet kunnen achterhalen, evenmin als de manier waarop dit gebeurde. Zeker is, dat de Staten Generaal er bemoeienis mee hebben gehad. De toenmalige pastoors Mathias Schuls (1685-1693) en Judocus Sleypen (1693-1706) waren zijn plaatsvervangers en worden dan ook als vice-pastor of vicarius perpetuus aangeduid (zie De Maasgouw, 44 (1924),³⁹).

6. Antonius Quaadvlieg (1711-1749); de tekst van de resolutie in ARA, Archief van de Raad van State, inv.nr. 190, f. 216.
7. De teksten van de hier genoemde stukken, die in de adviezen van Van Panhuys regelmatig ter sprake komen, heb ik niet opgespoord; ik volsta dus met te verwijzen naar de bedoelde adviezen. Ik hoop elders op een en ander terug te kunnen komen.
8. Dit gebeurde onder protest, omdat de genoemde tiendheffers al verplicht waren om jaarlijks f. 900,- te betalen voor de financiering van gereformeerde bedienaren van de godsdienst. De maatregel had nog een soort sneeuwbaaleffect, omdat ook andere pastoors zich tot de Raad van State wendden; zo bijvoorbeeld Engelbert Bungeners, pastoor van Limmel bij Maastricht op 6 oktober 1775; zie Archief Raad van State, inv.nr. 1674 III.
9. Zeger Bernard van Espen (1646-1728); de voornaamste gegevens over zijn werken zijn te vinden in: DDC, t.5, Paris, cc 457-461 (A. Depreester). Zijn hoofdwerk: *Ius ecclesiasticum universum hodiernae disciplinae praesertim Belgii, Galliae et vicinarum provinciarum accomodatum*, Lovanii 1700 bereikte niet minder dan 11 edities. DDC=Dictionnaire du droit canonique (nieuwe versie 1949; zie artikel E. Ramakers, 1983, blz. 76, voetnoot⁴⁵).
10. Vermoedelijk door pastoor Mathias Renckens, die voor het eerst te maken kreeg met de harde lijn van het Staats bewind na de afsluiting van het zogenaamde Partagetractaat van 1661 en de uitvoering van het Reglement voor de Landen van Overmaze van 1662, waarvoor de pastoors binnen de zogenaamde Staatse Partage zich gedwongen zagen het land te verlaten. Renckens week toen uit naar Schaesberg.
11. Hij was pastoor van Voerendaal van 1760-1797; zie de pastoorlijst in: L.v.Hommerich-F. Welters, Gedenkboek Voerendaal 1049-1949, Heerlen 1949, 33. In 1794 was Jan Born er al 4 à 5 jaar kapelaan, a.w. 104.
12. Zijn eerste rekwest is ongedateerd.
13. Het patronaatschap van Heerlen stamde uit die tijd, waarin de parochie Heerlen nog niet was afgescheiden van die van Voerendaal. Een goede oriëntering in de geschiedenis van de parochie van Sint Pancratius vindt men bij L. van Hommerich, Bijdragen tot de geschiedenis van Heerlens kerkelijk verleden, in: Het Land van Herle, 7 (1957), 21-47. De oorsprong van de parochie wordt het meest uitvoerig beschreven door C. Damen, Studie over Heerlens oudste kerkelijk verleden, in: Het Land van Herle, 5(1955), 113-139; in dit opstel ook een aantal bijzonderheden over de verhouding tussen de parochies Voerendaal en Heerlen en de patroonheiligen van de beide kerken; wanneer de parochie Heerlen werd afgescheiden van Voerendaal valt niet exact aan te geven.
14. Van Panhuys had daarop ook afgezien van het uitbrengen van een rapport; vermoedelijk heeft hij volstaan met een mededeling, dat de pastoor zijn verzoek had ingetrokken.
15. De tekst van de beide rekwesten is te vinden bij het hieronder nog te vermelden advies van Van Panhuys van 9 november 1793.
16. De datum ontleen ik aan het door Van Panhuys opgestelde rapport, dat hierna ter sprake komt. In het resolutieboek van de Raad van State heb ik op de genoemde datum geen aantekening gevonden.
17. ARA, Archief van de Raad van State, inv.nr. 376, f.1091.
18. Aldaar, inv.nr. 1210^{IV}, ingekomen stukken 16/31 oktober.

19. Enkele bijzonderheden over deze beneficiën in visitatierapporten van 1673 in Habets, *Geschiedenis van het bisdom Roermond enz.*, III, 356-357 voor Heerlen en 368-369 voor Voerendaal. Een zeer gedetailleerde lijst van kerkelijke goederen, erfgronden en erfpachten over de jaren 1550, 1609, 1632 is te vinden in het al eerder genoemde Gedenkboek Voerendaal, 75-103.
20. De voornaamste gegevens over de inkomsten van een pastoor, de tienden en de portio congrua zijn te vinden bij W.Nolet-P.C.Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen*, Amsterdam 1951; over de Limburgse situatie is een ander te vinden bij Habets, I, 295vv.
21. Een bestudering van de benoemingsprocedure van deze pastoors gedurende de Staatse periode maakt duidelijk, dat deze allerlei variaties vertoond heeft; nu eens waren het de Staten Generaal, dan weer de Raad van State, dan weer andere autoriteiten, zoals de commissarissen-deciseurs te Maastricht, die de feitelijke benoeming verrichtten; over het algemeen hadden de bisschoppen daar geen directe bemoeienis mee; het kwam hun slechts toe aan de benoemden de zogenaamde institutio te verlenen.
22. Bedoeld zijn de periodiek terugkerende inzamelingen van geld en vooral goederen, te beginnen met gewone levensmiddelen, als bijdragen van de parochianen in het onderhoud van hun geestelijken. Omdat dit soort termijngangen zowel in Heerlen als Voerendaal ook ten gerieve van kloosterlingen uit de omgeving plaats vonden om daarmee assistentiewerkzaamheden te financieren, vormden zij een zware last, waarover veelvuldig geklaagd werd. Het onderhoud van pastoors en kapelaans ondervond er regelmatig de nadelige terugslag van.
23. Ook van elders weten we, dat de pastorie van Heerlen in de tijd, waarin Penners er woonde, in slechte staat verkeerde.
24. Soms beschikte de parochie in de achttiende eeuw inderdaad over een tweede kapelaan.
25. Over de voortdurend heersende sociale onvrede, die in de laatste decennia van de achttiende eeuw tot verschillende uitbarstingen leidde, zie: W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, II, Assen, 1974, 94vv.
26. Het genoemde visitatierapport van 1673 noemt voor Heerlen ca. 2000 communicanten; dank zij de nauwkeurigheid van pastoor Morees beschikken we voor de achttiende eeuw over exacte cijfers over de jaren 1753 en 1774 voor de totalen van de gezinnen en de communicanten (resp. 739 en 2611; 758 en 2603) en de spreiding er van over het dorp zelf en de omliggende gehuchten; zie van Hommerich, a.w. 30-31.
27. Voor Voerendaal noemt het visitatierapport van 1673 ca. 800 communicanten, in dat van 1722 zijn het er 863, Habets, III, 368-369; in 1803 worden er 1462 inwoners genoemd, Habets-Goossens, IV, 150.
28. De visitatierapporten over het Land van Valkenburg doen duidelijk uitkomen, hoe ook tijdens het Staatse bewind het systeem van het personaatschap in handen van geestelijke corporaties op tal van plaatsen bleef functioneren; de voornaamste patronaatsrechten berustten voor het Land van Valkenburg bij de proosdij van Meerssen.
29. Zij zouden dienen voor het onderhoud van een predikant en vier voorlezers of schoolmeesters, evenals voor dat van de kerken „voorsooveel tot laste van den Lande”.
30. ARA, Raad van State, inv.nr. 1210^{IV} (11/30 november 1793); de drie hier geanalyseerde stukken zijn daar te vinden.
31. Naar 1 Kor. 9.13 en 1 Tim. 5.18.
32. Dit gebeurde toen krachtens het al genoemde Reglement voor de Landen van Overmaze de katholieken van hun kerken beroofd werden en hun priesters het land werden uitgezet.

33. Ik heb er zelf geen fundament voor kunnen ontdekken, ook niet in een recente publicatie met het verslag van een internationaal congres, dat in september 1978 in Nijmegen is gehouden onder de titel: *The peace of Nijmegen 1676-1678/79*, Amsterdam 1980.
34. Zie Jappe Alberts, a.w., II, 30vv.
35. Uit de vele rapporten van protestantse zijde uitgebracht over de voortgang der reformatie blijkt duidelijk, dat van een echte inplanting in de autochtone bevolking geen sprake is geweest. De gereformeerde gemeenten in de Landen van Overmaze vormden kleine tot zeer kleine minderheden als eilandjes temidden van een in overgrote meerderheid rooms-katholiek gebleven bevolking. Tegen deze achtergrond moet de absolute noodzakelijkheid, waarvan hier sprake is, begrepen worden.
36. De tekst is te vinden bij Martens, *Recueil des traités*, IV, 55-61; Jappe Alberts, II, 98-99.
37. De tekst bevatte daarover de volgende passage: „Il sera libre aux sujets de se retirer des pais qui viennent d'être cédés réciproquement, et ceux qui y resteront jouiront du libre exercice de leur religion: les deux puissances pourvoiront respectivement à la compétence et à l'entretien des desservants de leurs églises” (art. XXI).
38. Hij was dit op het spoor gekomen, kort nadat hij zijn eerste advies naar Den Haag gestuurd had. Op 4 november 1793 deelde hij deze vondst in een apart briefje mee aan zijn opdrachtgevers. Deze toelage werd, zoals hij berichtte, al „zeedert jaaren herwaarts aan de successive pastoors van Heerlen” toegekend, zie ARA, Archief van de Raad van State, inv.nr. 1210^{IV} (16/31 oktober 1793); het briefje steekt tussen de bladzijden van het rapport van 28 oktober.
39. De tekst is te vinden bij Habets-Goossens, IV, 18.
40. Bij Habets-Goossens, IV, 19vv. vindt men een groot aantal aan het dagboek van Penners ontleende mededelingen hierover.
41. In zijn dagboek tekende Penners aan: „De Fransen hebben deze thienden, waarop mijn pensioen van 500 gld.Holl. stond, afgeschafd, en mij zonder dezen bijstand laten zugten”, zie RAL, Parochiearchief Heerlen, inv.nr. 2.

Berichten

SCHENKINGEN AAN DE ARCHIEFDIENST EN HET THERMENMUSEUM

Dhr. J.P.D. van Banning, Rekem (B.): 25 bidprentjes; Mej. G. Bemelmans, Schimmert: 18 foto's, „Presentielijst”. Dagboek van wachtdiensten en uitrukken van de vrijwillige brandweer te Hoensbroek, 1928-1943. 1 deel; Dhr. J.A.H. Bemelmans, Tilburg: 200 bidprentjes; Mevr. Beninati-Borger, Heerlen: Grundzüge der allgemeinen Geologie; Dhr. J. Bost, Heerlen: Chromo-topografische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 5e blad, schaal 1:200.000. 1928; Dhr. H. Breuer, Kerkrade: enkele exemplaren van Gens nostra, De Maasgouw en ZOL-kontakt; Mevr. Bruchhaus-Schobben, Ubach over Worms: aardewerkfragmenten, Romeins en later (27 stuks); Burgerzaken gemeente Heerlen: 1 dossier: met afschriften van genealogieën van diverse families („Afstammingen”); Mevr. Canter Cremers-v.d. Does, Den Haag: Publikatie „Het Bad”; Dhr. J.J.H. Cloudt, Heerlen: 36 foto's; Dhr. H. Th. Coops, Heerlen: Archief van de Heerlense Organisatie van Zelfstandige Ondernemers, 3 m'; Dhr. H.Th. Coops, Heerlen: 19 algemene administratieve tijdschriften, 14 publikaties met betrekking tot Heerlen en het Stadsgewest Oostelijk mijngebied, 2 publikaties op het gebied van monumentenbeheer, 7 publikaties van diverse aard, 3 mappen documentatie met betrekking tot monumenten; Dhr. F. Crutzen, Simpelveld: 1 genealogie Simons; Dhr. P. Delnoy, Vijlen: Maatschappelijke stromingen; Fanfare „Harpe Davids”, Brunssum: 50 jaar Fanfare „Harpe Davids”, 1 uniform, 1 uniformrok; Dhr. Ch.H. Geelen, Voerendaal: 300 bidprentjes; Gemeentearchief, Schiedam: Zevenhonderd jaar Sint Jacobs-gasthuis; Dhr. J. Goertzen, Kaalheide-Kerkrade: 1 film; Dhr. H.M.H. Goossens, Waubach-Landgraaf: 300 bidprentjes; Dhr. G.P. Gröger, Wuppertal-Barmen: Burg Linn in Krefeld; Dhr. I. Haane, Heerlen: 25 bidprentjes; Heilig-Graf-Priorij, Turnhout: De Heilig-Graf-Priorij te Turnhout, 1662-1962; Dhr. H.J. Hochstenbach, Roosendaal: 1 genealogie Hochstenbach; Dhr. J.H.M. Jeurissen, Amstenrade-Schinnen: 10 bidprentjes; Dhr. Jürgens, Heerlen: Archief vereniging Contactcentrum Bedrijfsleven-Onderwijs (C.B.O.), afd. Zuid- en Midden-Limburg te Geleen, 1979-1983, 3 m'; Dhr. J. Knauf, Gouda: Knauff, f, ft, in Nederland van 1650 t/m 1980; Dhr. J.M.M. Krüll, Heerlen: Bibliografie van de geschiedenis van de Zuid-Limburgse kastelen en landhuizen; Limburgs Dagblad, Dhr. Knippenberg, Heerlen: 7 facsimile uitgaven van oude topografische kaarten van Limburg (17e-18e eeuw); Dhr. Lindelauf, Heerlen: 2 bidprentjes, 1 foto; Dhr. H.A. Loontjens, Heerlen: 125 rouwbrieven; Dhr. K.H. Mevissen, Waldenrath (Dl.): 1 genealogie Lennartz, 1 genealogie Schölkens, 1 genealogie Kunster, 1 genealogie Mevissen; Nederlands Klassiek Verbond, Afdeling Den Haag, Mevr. drs. C.A. van Veen-Noordegraaf, Den Haag: 1 panoramische kaart van Griekenland; Dhr. W. Nolten, Heerlen: 1 genealo-Baur, 1 genealogie Cudell, 1 genealogie Eijgelshoven, 45 bidprentjes; Mej. E.M.M. Ottenhoff, Heerlen: 40 bidprentjes; Dhr. P.A.H.M. Peeters, Hoensbroek: 1 genealogie Peeters; Dhr. J.F.G.A. Quaedvlieg, Heerlen: 400 bidprentjes en 15 rouwbrieven; Dhr. E. Ramakers, Maastricht: Gesamt-Register der beiden gräflich von Schaesberg'schen Archive Tannheim und Krickenbeck in Tannheim. (Fotocopie). (Wordt vervolgd).

Kroniek

1983

- 2 dec. Uitgave van dichtbundel, getiteld „Voettochtjes door Heerlen”, door de 78-jarige Heerlenaar Harry Thissen.
- 4 dec. Overlijden van de 68-jarige A.N.M. Hamers, raadslid van de gemeente Heerlen en oud-wethouder van de voormalige gemeente Hoensbroek.
- 9 dec. Officiële opening tentoonstelling opzienbarende kledingschilderijen van Jan Martens in Heerlens stadhuis door burgemeester J.A.M. Reijnen.
- 10 dec. Viering 75-jarig bestaansfeest van Heerlens oudste „Bouwvereniging Heerlen”, Jacob van Maerlantstraat 35 Heerlen.
- 10 dec. Officiële opening nieuwbouw van het „Zuidlimburgs Avondcollege”, Mgr. Schrijnenstraat 22 Heerlen, door wethouder Coen Niesten.
- 11 dec. Installatie van F.J. Klein als pastoor van de Gerardus-Majella-parochie, Hei-Grindelweg 86 Heksenberg-Heerlen. Hij komt in de plaats van pastoor F.F.H. Wierts.
- 11 dec. Officiële overdracht aan burgemeester J.A.M. Reijnen van reconstructie van een Romeinse handmolen voor het Thermenmuseum te Heerlen door de voorzitter van de Stichting „Vrienden van de Heerlense Thermen” ir. J.C. Schlösser.
- 13 dec. Aanbieding nieuwe elpee van het Koninklijk Heerlens Mannenkoor „Sint Pancratius” aan loco-burgemeester Hub Savelsbergh.
- 14 dec. Officiële opening nieuw buurtwinkelcentrum te Heerlerheide-Heerlen door loco-burgemeester Hub Savelsbergh.
- 16 dec. Afscheid van Jo Franssen, voorzitter district Limburg van de Unie van Beambten, Leidinggevend en Hoger Personeel (BLHP), in verband met pensionering.
- 16 dec. Officiële opening nieuw kantoorgebouw van woningbouwvereniging „Samenwerking-Glück Auf”, Molenwei 400 Heerlen, door de voorzitter van de Nationale Woningraad B. Kempen.
- 16 dec. Afscheid van dr. Herman Buytendijk, longarts van het De Weverziekenhuis, Henri Dunantstraat 5 Heerlen, in verband met pensionering.
- 16 dec. Afscheid van dr. C.W. de Ruijter, directeur van de „Lucasstichting voor Revalidatie”, Zandbergweg 111 Hoensbroek-Heerlen, in verband met pensionering. Tevens kennismaking met zijn opvolger dr. F.J.P. Pijnenborg. Op die dag ontvangt dr. de Ruijter de kerkelijke onderscheiding Ridder in de Orde van Sint Gregorius de Grote, de koninklijke onderscheiding Commandeur in de Orde van Oranje Nassau en de erepenning met oorkonde van de provincie Limburg.
- 17 dec. Uitreiking van oranje kampioenswimpel aan de majoretten van drumband „Olympia”, Meezenbroek-Heerlen, wegens het behalen van de eerste prijs met lof der jury in de ere-divisie.

- 17 dec. Viering 70-jarig bestaansfeest van de Lagere Technische School (LTS), Burgemeester de Hesselleplein 31 Heerlen.
- 22 dec. Afscheid van Alex Booy, voorzitter district Limburg van het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV), in verband met pensionering.
- 29 dec. Oprichting van de Stichting Regionaal Instituut Geestelijke Gezondheidszorg Oostelijk Zuid-Limburg (Rigg-OZL). Tot waarnemend voorzitter wordt ir. J.C. Schlösser benoemd.

1984

- 1 jan. Heerlens bevolking nam tussen 1 januari 1983 (92.174) en 1 januari 1984 (93.254) toe met 1080 personen.
- 7 jan. Piet I (Horbach) wordt uitgeroepen tot stadskarnavalsprins van Heerlen.
- 13 jan. Officiële opening tentoonstelling „Limburg Foto” in kasteel Hoensbroek door wethouder Coen Niesten.
- 13 jan. Viering 50-jarig bestaansfeest van het „Koningin Emma-kinderhuis”, Kampstraat 90 Heerlerheide-Heerlen.
- 21 jan. Start van Dierenambulance Heerlen e.o., Schubboomerf 32 Heerlerheide-Heerlen.
- 27 jan. Officiële opening nieuw hoofdkantoor Rabobank, Markt 47 Kerkrade, door ir. P.J. Lardinois, voorzitter hoofddirectie Rabobank Nederland.
- 29 jan. Opening tentoonstelling van de Heerlense kunstenaar Michel Huisman met een reeks van zijn opmerkelijke beweegbare objecten, tesamen met een aantal monotypes van groot formaat in Heerlens Stadhuis.
- 1 febr. Afscheid van ir. R. Verstrijden, directeur van het Computer Centrum Limburg (CCL) Heerlen, in verband met het aanvaarden van een functie in het particuliere bedrijfsleven. Tot waarnemend directeur wordt ir. F. van der Walle benoemd.
- 1 febr. Vestiging door het Administratiekantoor Zuid-Limburg (AZL) van een Actuarieel Bureau Heerlen BV, Akerstraat 92 Heerlen, onder leiding van drs. M.W. Claassen.
- 3 febr. Officiële opening tentoonstelling „Kunst van vluchtelingen” in Heerlens Stadhuis door wethouder Jo Andriessma.
- 4 febr. Officiële opening tentoonstelling van recent werk van de kunstschilder Biandy (Gerardus Groeneveld) in het Grand Hotel te Heerlen door loco-burgemeester Hub Savelsbergh.
- 5 febr. Overlijden van de 62-jarige Harry Borger, gemeenteraadslid en oud-wethouder van de gemeente Brunssum.
- 8 febr. Aanbieding van schoolwerkplan in boekvorm door Ans Quadackers, adjunct-hoofd van de J.F. Kennedyschool te Hoensbroek-Heerlen, aan wethouder Coen Niesten. Dit schoolwerkplan kan voor alle basisscholen in Nederland worden gebruikt.